

UO'T: 631:633.2/4

PALESKIY CHERKEZI (*SALSOLA PALETZKIANA*) NING O'SISH VA RIVOJLANISH KO'RSATKICHLARI

Bobaeva Adiba Saydalievna

Qorako'lchilik va cho'l ekologiyasi ilmiy-tadqiqot instituti

Cho'l ozuqabop o'simliklari introduksiyasi va seleksiyasi bo'limi mudiri, b.f.f.d.

E-mail: uzkarakul30@mail.ru

Annotatsiya

Maqolada chorva mollari uchun to'yimli ozuqa hisoblangan, inqirozga uchragan tabiiy yaylovlarni fitomeliorasiyalashda istiqbolli cherkez turlaridan, Paleskiy cherkezi (*Salsola paletzkiana*) ning shuvoq efemerli Qarnabcho'l sharoitidagi o'sish va rivojlanish ko'rsatkichlariga oid tadqiqot natijalari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Cherkez, fenologik ko'rsatkichlar, o'sish, rivojlanish, tinim davri, vegetatsiya, g'unchalash, urug'lash.

Аннотация

В статье представлены результаты изучения показателей роста и развития черкеза палецкой (*Salsola paletzkiana*) – перспективного черкезского вида при фитомелиорации деградированных природных пастбищ, рассматриваемого в качестве питательного корма для скота, в условиях Карнабчуля с полынно-эфемерными пустынными.

Ключевые слова: Черкез, фенологические показатели, рост, развитие, покой, вегетация, бутонизация, оплодотворение.

Abstract

The article presents the results of a study of the growth and development indicators of the Circassian grass (*Salsola paletzkiana*), a promising Circassian species for phytomelioration of degraded natural pastures, considered as a nutritious feed for cattle, in the conditions of Karnabchul with wormwood-ephemeral desert soils.

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIKLER KARANTINI

Keywords: Cherkez, phenological indicators, growth, development, dormancy period, vegetation, budding, fertilization.

Kirish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil, 10-iyunidagi PQ-277 son "Yerlar degradatsiyasiga qarshi kurashishning samarali chora-tadbirlarini ishlab chiqish to'g'risida" gi qarorida 2022-2025 yillar davomida inqirozga uchragan qariyb 3,0 mln. gektar yaylovlar o'simlik qoplamini qayta tiklashdek dolzarb vazifa belgilab berilgan. Ushbu vazifaning ijrosini ta'minlash esa cho'lning ekstremal sharoitlarida o'sishga yaxshi moslashgan, yuqori ozuqa hosilini to'plovchi o'simlik turlarini ko'paytirishni taqozo etadi. Aynan shu bois, yaylovlarni fitomelioratsiyalash tadbirlarini amalga oshirishda cho'l ozuqabop o'simliklari introduksiyasi, seleksiyasi yo'nalishlaridagi ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari muhim o'rinni egallaydi.

Respublikamizda foydalanib kelinayotgan 20 mln. gektardan ortiqroq yaylovlarning qariyb 3,0 mln. gektari kuchli inqirozga uchragan va o'simlik qoplamini tubdan qayta tiklashga muhtoj holatga kelib qolgan.

Hozirgi kunda yuqori hosilli, tarkibi oqsil va eng muhim ozuqaviy xususiyatlarga ega bo'lgan o'simlik turlari madaniylashtirilmoqda. Jumladan istiqbolli cherkez tur va namunalarini yangidan barpo etilayotgan sun'iy yaylovlar tarkibiga qo'shish nafaqat yaylovlar hosildorligini oshirishga, shuningdek, yaylov maydonlarini yangi o'simlik turlari bilan boyitishga xizmat qiladi Tanlab olingan o'simlik turlari qurg'oqchilikka, tuproq sho'rlanishiga va boshqa ekstremal omillarga chidamli bo'lishi, shuningdek yuqori hosil to'plashi bilan birga to'yimli ozuqaviy xususiyatlarga ega bo'lishi lozim. Shunday o'simliklar jumlasiga cherkezlar kiradi [1].

Ekologik jihatidan hozirgi kunda respublikamiz tabiiy yaylovlarning eng yirik ulushi qurg'oqchil mintaq (cho'l, adir) lar zimmasiga to'g'ri keladi. Yaylovlar tanazzulining oldini olish, ularni fitomelioratsiyalash orqali hosildorligini oshirish yo'nalishda alohida e'tiborga loyiq ilmiy yutuqlarga erishilgan. Buta o'simliklar ishtirokida yaylov ihotazorlari ko'p tarkibli yaylov agrofittotsenozlari barpo etish kabi texnologiyalar shular jumlasidandir [4].

Qorako'lchilikning asosiy ozuqa manbai cho'l va yarim cho'l yaylovlari hisoblanib, ularning hosildorligi nisbatan past bo'lishi bilan bir qatorda, yilning iqlim sharoitlariga qarab keskin o'zgarib turadi. Ayniqsa, keyingi yillarda yaylovlardan pala-partish foydalanish, uzoq yillar davomida yaylovlarni yaxshilash ishlarining olib borilmaganligi tufayli yaylovlarda biologik xilma-xillik kamayib, hosildorligi va yaylov ozuqasi sifati ham sezilarli darajada inqirozga uchragan. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, keyingi yillarda yaylovlarning hosildorligi o'rtacha 21 % ga pasaygan [4].

Tabiiy yaylovlarga xos yana bir holat, ulardagi ozuqalarning to'yimlilik ko'rsatkichlari bahordan qishga qadar pasayib boradi. Shuningdek, yaylovlardan

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIKLER KARANTINI

zarur-tartib qoidalarga rioya qilmasdan foydalanilganlik oqibatida (buta va yarim buta turlarni hayotiy ehtiyojlar uchun ayovsiz ishlatish, geologik qidiruv ishlari, er osti qazilma boyliklaridan foydalanish, me'yorida oshirib mol boqish va x.k.o) to'yimli ozuqabop turlar siyraklashmoqda, ularning o'rmini ozuqaviy qiymati, hosildorligi past turlar egallamoqda, ya'ni, yaylovlar inqirozi tobora kuchaymoqda [6]

Respublikamiz cho'l yaylovlarining 9 million gektarida o'simlik qoplamining inqirozi tufayli hosildorlik 20 % ga, 5 million gektarida 30 % ga va 2,5 million gektarida 40 va undan ortiq foizga pasaygan [5].

Cho'l yaylovlarida inqirozga uchragan maydonlarda o'simlik qoplamini qayta tiklab, hosildorligini oshirishning muhim tadbirlaridan biri bu albatta agrotexnik tadbirlardan to'g'ri foydalanishni taqozo etadi [8].

Cho'l sharoitida odatda, dekabr oylarida yerda kerakli miqdordagi namlik to'planadi va shudgorlashni ayni usha davrda amalga oshirish lozim. Urug'larni tuproqqa ekishning optimal chuqurligi institut olimlari tomonidan maxsus olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, boyalich urug'lari tuproqqa 1,0-2,0 sm chuqurlikda ko'milganida eng yuqori unuvchanlikka erishiladi (18,7-20%) [1].

Ko'pchilik cho'l ozuqabop o'simliklari shudgorlangan maydonlarga ekilganida vegetatsiyasining birinchi yilidan boshlab generativ fazaga kirishi kuzatiladi Maysalarining esa, o'sish va rivojlanish bosqichlarining jadal bo'lishi, yashovchanligining ya'ni tup sonining saqlanib qolishi kabi xususiyatlari yuqori bo'lishi maxsus tajribalar olib borish orqali aniqlangan [1].

Materiallar va uslublar.

Dala tajribalari, fenologik kuzatishlar, o'simliklarning o'sishi, rivojlanishi, biometrik o'lchovlar (O'simliklar introduksiyasi va seleksiyasi bo'yicha uslubiy tavsiyalar, [7], olingan ma'lumotlarni biostatistik tahlil qilishda, [2] taklif etgan uslublardan foydalanildi.

Natijalar va munozara.

Tabiiy sharoitda ko'p yillik cho'l ozuqabop osimlik turlari asosan mart oyining ikkinchi o'n kunligidan boshlab o'sa boshlaydi hamda bahor-yoz va kuzda vegetasiya qiluvchi o'simliklar toifasiga kiradi. Tajribalarimizda shuvoq efemerli Qarnabcho'l ekin sharoitida cherkez maysalarining o'sa boshlashi (maysalarda chin barglar) hosil bo'lishi mart oyining o'rtalarida kuzatildi. (may oyining ikkinchi o'n kunligi) dan g'unchalay boshladi shu bilan birga ayrim tuplarda gullash jarayoni ham qayd etildi. Iyul oyining boshida qisman barglarini to'kib, tinim davriga o'ta boshladi. 5-7 avgustdan boshlab novdalarida yangi barglar hosil bo'lishi kuzatildi. Ayni shu davrda ayrim tuplarda urug' hosil qilishning boshlanganligi ham kuzatildi.

Sentabr oyida esa cherkezlarning urug'lash fazasi qayd etilib, oktyabrning o'rtalaridan boshlab esa urug'larning pishib yetilishi, noyabr oyining birinchi o'n

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIKLER KARANTINI

kunligidan esa urug'larning to'kilishi kuzatildi. Birinchi vegetasiya yilida o'simliklarning vegetasiya davri 233 kun davom etdi.

2023 yil ikkinchi vegetasiya yilida o'simligining bahorgi qayta o'sishi mart oyining ikkinchi un kunligidan (15-17 mart) boshlandi. G'unchalash davri aprel oyining o'rtalarida (13-17 aprel) kuzatildi. Gullash davri may-iyun oylarida kuzatildi Cho'l ozuqabop o'simlik turlarining yana bir o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu o'simliklarning yozning issiq davrida barglarini tukib himoyalinishidir. Shu boisdan iyul oyining boshidan qisman barglarini to'kib, tinim davriga kirdi. Avgust oyining boshidan novdalarida yana barglar hosil qila boshladi. Oktyabr-noyabr oylarida esa urug'lash fazasi kuzatildi, oktyabrning o'rtalaridan boshlab urug'larning pishib to'kilishi kuzatilib, bu jarayon noyabrning birinchi o'n kunligigacha (6-noyabr) davom etdi. Cherkezning vegetasiya davri ikkinchi yilida 231 kunni tashkil qildi.

2024 yil uchinchi vegetatsiya yilida bahorgi qayta o'sishi mart oyining (2-5 mart) boshidan kuzatib, g'unchalash davri esa oldingi yilga nisbatan bir oz ertaroq boshlanib aprel oyining birinchi o'n kunligiga to'g'ri keldi.

Iyul oyining (1-5) boshidan barglarini to'kib, tinim davriga kirdi. Avgust oyining birinchi o'n kunligidan novdalarida yana barglarning hosil qilishi qayd etildi. Gullash davri may oyining oxirigacha davom etdi. Oktyabr-noyabr oylarida esa urug'lash fazasi kuzatildi, oktyabr oyining o'rtalaridan boshlab urug'larning pishib to'kilishi kuzatilib, bu jarayon noyabr oyining birinchi o'n kunligigacha davom etdi. Cherkezning vegetasiya davri uchinchi vegetasiya yilida 233 kunni tashkil qildi.

Xulosa.

Inqirozga uchragan tabiiy yaylovlarni fitomeliyoratsiyalashda cherkez turlari nafaqat qumli cho'llar, shuningdek, gipsli cho'llar va adir yaylovlari uchun ham foydalanilishi mumkin bo'lgan istiqbolli fitomeliyorant turlar qatoriga kiritish mumkin. Paleskiy cherkezining yozgi issiq va qurg'oqchil davrida barglarini to'kishi va tinim davriga kirishi o'simlikning tashqi stress omilga qarshi reaksiyasi bo'lib, muhitga moslashish potensialining kengligidan dalolat beradi.

Adabiyotlar

1. Boboyeva A.S., Xalilov X.R., Sindarov Sh.Q. Ozuqabop o'simliklar genofondidan tabiiy yaylovlar hosildorligini oshirishda samarali foydalanish. // XXI asrda biologiyaning rivojlanish istiqbollari va ularda innovatsiyalarning ahamiyati mavzusidagi Respblika ilmiy anjumani materiallari. 2021-yil 15 aprel, Jizzax. 13-15-bet.

2. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. М., «Колос», 1979, 416 с.

3. Maxmudov M.M. va boshq. Inqirozga uchragan cho'l yaylovlari yaxshilashning ekologik asoslangan texnologiyasi. Toshkent, 2005.12 -b.

AGRO KIMYO HIMOYA VA O'SIMLIKLAR KARANTINI

4. Maxmudov M.M. Qorako'chilik yaylovlarining hozirgi holati va istiqbolli fitomeliorantlarni tanlashning asosiy kriteriylari. Cho'l yaylov chorvachiligini rivojlantirish muammolari (xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari). Samarqand, 2005, 187-189 b.

5. Otaqulov O'.X. Yaylovlarni muhofaza qilish bioxilma- xillikni saqlash, ekologik barqarorlikni ta'minlashning muhim omilidir// Yaylovlardan oqilona foydalanish va muhofaza qilishning instituttsional masalalari. Toshkent, 2013. 7 - 9 b. 4.

6. Рафиқов А.А. Геоэкологический мониторинг пустынь Узбекистана и разработка стратегии борьбы с опустыниванием// Бюллетень ГКНТ РУз. 1997, 3-4. стр. 48-53.

7. Rabbimov A., Hamroyeva G. Cho'l ozuqabop o'simliklari inroduktsiyasi va selektsiyasi bo'yicha uslubiy tavsiyalar. Samarqand, 2016.-42 b.

8. Xamroyeva G.U. Shuvoq-barra o'tli Qarnabcho'l iqlim sharoitida ko'p yillik olabuta (*Atriplex* sp.) turlarini madaniylashtirishning agrotexnik asoslari. Qishloq xo'jaligi fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan avtoreferati, Samarqand, 2018.- 44 b.